

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA SARRAFLIK
Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler
(1650-1850)

Onnik Jamgoçyan 11 Haziran 1955 tarihinde İstanbul'da doğdu. 1964'te ailesi ile birlikte Paris'e yerleşti. Lise tahsilinden sonra Paris I - Panthéon Sorbonne Üniversitesi'nde tarih bölümünü bitirdi ve zamanın büyük hocaları olan Albert Soboul, Maurice Agulhon, Jean-Jacques Duroselle, Jacques Droz'dan dersler aldı..

1980'de Institut d'Histoire Economique et Sociale direktörü ve tarihçi Profesör Jean-Claude Perrot yönetiminde doçentlik ve D.E.A. diplomalarını aldı.

Tarih alanındaki doktora tezi konusunu Fernand Braudel ile planlayan Jamgoçyan, Braudel'in vefatı üzerine çalışmalarına Profesör Jean-Claude Perrot ile devam edip 1988'de Paris I - Panthéon Sorbonne Üniversitesi'nde "*Les Finances de l'Empire ottoman et les Financiers de Constantinople, 1730-1853*" isimli tezini savundu.

Tez sonrası Jamgoçyan tarihçi Daniel Panzac (CNRS) tarafından NYSSSEN Arşivleri'ni Fransızcaya tercüme etmekle görevlendirildi. 1988-1997 yılları arasında Osmanlı tarihi ile ilgili pek çok kongreye katıldı ve konferanslar verdi.

Erol Üyepazarcı 1938 yılında İstanbul'da doğdu. Pertevniyal Lisesi'ni ve İstanbul Teknik Üniversitesi Makina Mühendisliği Fakültesi'ni bitirdi. 1967-2006 yılları arasında Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nda, önce mühendis sonra orta ve üst kademe yönetici olarak çalıştı. Geç dönem Osmanlı tarihi, İstanbul tarihi, astronomi ve polisiye romanlar üzerine çevirileri bulunan Üyepazarcı'nın *Korkmayınız Mister Sherlock Holmes: Türkiye'de Polisiye Romanın 125 Yıllık Öyküsü (1881-2006)* (Oğlak Yayınları, 2008) adında yayımlanmış bir incelemesi bulunmaktadır.

ONNİK JAMGOÇYAN

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık

Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler
(1650-1850)

Çeviren
Erol Üyepazarcı

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4906
Tarih - 112

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık - Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)

Onnik Jamgoçyan

Özgün adı: *Les Banquiers des Sultans - Juifs, Francs, Grecs et Arméniens de la haute finance: Constantinople, 1650-1850*
Çeviren: Erol Üyepazarcı

Kitap editörü: Ali Suat Ürgüplü, Korkut Erdur
Düzeltili: Korkut Tankuter

Kapak ve sayfa tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: Gülçin Erol Kemahloğlu

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

Çeviriye temel alınan baskı: Les Édition du Bosphore, Paris, 2013
1. baskı: İstanbul, Temmuz 2017
ISBN 978-975-08-4018-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2014
Sertifika No: 12334
© 2013, Onnik Jamgoçyan

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeraltı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3 Karaköy 34425 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

İçindekiler

<i>Kitap ve Çevirisi Hakkında Bazı Notlar</i>	• 11
Önsöz	• 13
Giriş	• 14
<i>Sarrafbaşlıkların Dönemi</i>	• 31
Efsane Bir Sarrafbası ve Yedi Sadrazamın Bezirgânbaşı	
Serpos Erevanents	• 34
John Law'un Serüveni	• 37
Efendilerine Göğüs Geren Bir Sarraf: Serpos Erevanents	• 40
Sarraf Yağup Hovhannesyan	• 44
Serpos'un Dönüşü	• 50
<i>Mevkilerin Ele Geçirilmesi</i>	• 54
Museviler ve Yeniçeriler	• 54
Ermeniler ve Saray	• 61
<i>Servete Giden Yol</i>	• 65
Ermeniler ve Devasa Uluslararası Ticaret	• 65
Olağanüstü Zenginleşmenin İşleyişi	• 68
Kıymetli Taş Ticareti	• 70
Beratlar ve Beratlılar (Baraterler)	• 75
<i>Para Ticareti: Yükseliş ve Düşüş</i>	• 80
Sarrafılar ve Faizli Ödünç Para	• 80
Ödül Yerine Geçen Ölüm	• 86
Müsadere Kurbanları	• 90
Haim Camondo	• 90
Son Müsadere Mazlumları: Cezayirliyan	• 93
<i>Bank-ı Dersaadet ve "Bank-ı Osmani"</i>	• 101
Alléonlar	• 102
Bank-ı Osmani	• 107
<i>Sarraflar: Bir Yaşam, Bir Misyon, Bir Yanılsama</i>	• 114
Gösteriş ve Yanılsama	• 114
Devletin Hizmetinde	• 129

Genel Sonuç • 145

Özet Tablolar • 177

1. 19. Yüzyılda İstanbul'un Azınlıkları • 177
2. Padişah Sarrafları • 177
3. Babıali'nin Sarrafları, 1718-1852 • 178
4. İstanbul Darphanesi Mültezimleri, 1758-1890 • 179
5. İstanbul Sarraflar Loncasının Kâhyaları 1732-1850 • 180
6. Yeniçerilerin Sarrafları • 180
7. Devlet Erkânının Sarrafları • 181
8. İstanbul'da İdam Edilen Sarraflar 1746-1826 • 182
9. "Müsadere" Kurbanı Sarraflar • 184
10. 1765'ten 1805'e İstanbul'daki İsveç Baraterlerinin Tam Listesi • 185
11. 1765'ten 1805'e Kadar İstanbul'da Büyük Britanya Baraterlerinin Tam Listesi • 186
12. 1746'dan 1796'ya Kadar İstanbul'da Fransa'nın Baraterleri • 186
13. 1852'de Mıgırđıç Amira Cezayirliyan'ın Bilançosu • 187

Kaynakça • 189

Özel Adlar Dizini • 197

annem ve koruyucu meleğim
Alis Devletyan–Jamgoçyan'ın

babam ve bir diğerkâmlık örneği
Garabed Mesrob Jamgoçyan'ın

büyük bir hanımefendi
Germaine Couratier'nin

AZİZ HATIRALARINA

S.B. Diran Nersoyan, Necmettin Rifat Yazar, Claude Bigel, Daniel Panzac, Robert Mantran, Üstat Armen Barseghian, Blanche de Serpos, Joel Alléon, S.E. Harald Edelstam, Ömer Lütfi Barkan, Arthur Beyleryan, Nurhan Fringyan, Onnik Altunyan, Pascal Carmont, Kevork Pamukçyan, Mihriban ve Kemaleddin Keredin, Ardaşes Kardaşyan, Enzayum Uncuyan, Necmeddin Sahir Silan, Jirayir Acemyan, Jean-Claude Fosse, André Sernin, P. Komitas Uncuyan, P. Sarkis Paroyan, Zabel Demirciyan, Ara ve Lili Koç'un

Anısına...

Frederik Bernard, Mireille Alléon, Marie-Chantal ve Jean-Patrick Bourquin, François Georgeon, Hamit Bozarıslan, Paul Dumont, Raymond Kevorkyan, Mère Marie-Elisabeth (Bagnorgio), Alain Kebaççyan (Londra), Anne Bigel, Dr. Annick Perrot, Pierre Estlimbaum, Christophe Alléon, Gilbert Barbe, Antoine ve Annie Bedrosyan, Jean-Marc Dupeux, Stephanie Prévier, Charles Keşkekyan, Patrick Kitapçı, Chantal Delarue, Roger Devaux'ya

Kötü günlerin gerçek dostlarına...

En ihtiyaç duyduğum zamanlardaki destekleri için M. Jean-Claude Wanaverbecq ve Vartan Haçikyan'a,

Kitabın görsel malzemeleri için Stéphane Fevrier'ye

ve

Oğlum Mickael Jamgocyan'a,

Zor günlerimin yoldaşı Marie-Christine Goulut'ye,

Constant Jamgocyan, Hermin Çamiçyan, Bernard Livian, Guy Sénéé, Jannie ve George Driscoll (ABD), Guillaume Aral, Dominique Clément, Anne Barsegyan, Sr. Mary-Catherine Alexander (ABD), Hasmik Kalapyan'a (Ermenistan)

Kitap ve Çevirisi Hakkında Bazı Notlar

Onnik Jamgoçyan'ın okuyuculara sunduğumuz bu eseri, yazarın 1988'de Sorbonne Üniversitesi'nde savunduğu doktora tezinin ve daha sonra yaptığı yeni araştırmaların kitap haline getirilmiş şeklidir.

Yazar kitabında 1650-1850 yılları arası Osmanlı Devleti'nin mali politikaları ve para yönetiminde başat rol oynayan Ermeni, Musevi, Rum ve Frenk bankerleri konu almaktadır. Jamgoçyan'ın asıl yoğunlaştığı dönem 1720-1850 yılları arası dönemdir. Bu dönemde de ağırlıklı olarak üzerinde durduğu bankerler Ermeni sarraflardır. Yazarın bu konuda haklı olduğunu söyleyebiliriz. O günlerin deyimiyle Ermeni, Rum ve Musevi *milletlerinin* içinde en etkili olanlar Ermenilerdir. Babialî'nin mali işlerinin perde arkası yönetmeni demek olan *Bâbîâlî Sarrafbaşları*'nın söz konusu dönemde neredeyse tamamının Ermeni olması bunun kantıdır. Bunun yanında Darphane eminliği ve gümrük mültezimliği, Saray'ın tedarikçiliği demek olan *Bezîrgânbaşılık* ve bir meslek loncası olan *Sarraflar Loncası'nın Kâhyalığı* bütünüyle Ermenilerin üstlendiği vazifelerdir. Buna karşın, Rum ve Musevi sarrafların etkisi sınırlıdır, özellikle Musevilerin Yeniçerilerle sıkı ilişkileri onları Saray'ın gözünden düşüren bir davranıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık'ın değerini artıran husus, bu konuda bugüne kadar yazılan eserlerde kullanılmamış olan kaynaklardan yararlanmasından gelmektedir. Jamgoçyan'ın özellikle bu mevzuda hiç başvurulmamış Ermenice kaynakları kullanması konuyu anlamaya büyük katkılar sağlayacak nitelikte bir çalışmayı simgelemektedir. Bu arada söz konusu zaman dilimi içindeki İstanbul'da bulunan Fransız, Venedik, İsveç, İngiliz sefaretlere yazışmalarının ulusal arşivlerden yararlanılarak kullanılması ve dönemin sonunda görülmeye başlanan çoğu Fransızca ve Ermenice basından faydalanılması da zengin bilgiler sağlamımıza katkıda bulunmaktadır.

Bu eserle Osmanlı maliyesine damgalarını vuran Serpos Erevanents, Yağup Hovhannesyanyan gibi efsanevi sarraflar yanında Sofyalıyan, Allahverdiyanyan, Düzyanyan, Dadyanyan, Mıgırdıç Cezayırlıyan gibi Ermeni; Camondolar gibi Musevi; Baltazzi (Baltacı), Zarifi gibi Rum; Alléonlar gibi Frenk sarrafları tanıyacak ve onların Osmanlı'nın mali tarihindeki rollerini daha iyi anlama imkânı bulacağız.

Yazarın size de anlamlı ve ilginç geleceğini umduğumuz bazı saptamalarına da şahit olacağız. Örneğin 1850'lerde Osmanlı uyruklu Ermeni sarrafların Osmanlı Hükümeti'nin dış borç almamasını sağlamak ve dış borcun ülke maliyesi açısından zararlı sonuçlarını önlemek için çabalarını görmek;

bunun için sermayesinde Osmanlı uyrukluların hâkim olacağı bir banka kurma çabaları ve İngilizlerin bunu önlemelerini okumak herhalde olayları değerlendirmede bize yeni ufuklar açacaktır.

Yazarın bütün saptamalarına katılmasak da eserin, konusunda yeni açılımlara neden olacağına inanıyoruz. Örneğin II. Abdülhamid konusunda yazdıkları tartışılabilir. Buna misal olarak Abdülhamid'in Sarkis Balyan'a Yıldız Sarayı'nda çeşitli binalar yaptırıp parasını vermeyip açıklıktan (!) ölmesine neden olduğu şeklindeki Georges Dorys'in *Abdul-Hamid intime* adlı eserinden yaptığı alıntıya katılmak imkânsızdır. Yazarımızın da yararlandığı Abdülhamid hakkında yazılmış en objektif eserin sahibi François Georgeon, Dorys'in kitabı gibi "Kızıl Sultan" mitinin moda olduğu günlerde yazılmış eserleri, kitabını yazarken doğrulukları çok şüpheli olduğundan kaynak olarak kullanmadığını belirtir ki, bu saptaması burada anlatılması imkânsız çok çeşitli delillerle doğruluğu bilinen bir gerçektir.

Jamgoçyan'ın kitabını çevirirken Fransızca imlaya göre yazdığı özel isimleri Türkçedeki kullanışlarına göre kullandık, örneğin yazarın Meguerditch Djézairlian olarak yazdığı ünlü sarrafın ismi Türkçe telaffuzla Mıgırđıç Ceza-yirliyan olarak belirtildi. Yazarın Fransız okurlar için gerekli gördüğü ve metinlerde geçen bostancıbaşı, şeyhülislam, şerbetçi, ciğerci, esnaf gibi sözcükleri tanımlamak üzere verdiği küçük sözlüğü çevirmeye gerek görmedik. Yazarın büyük oranda Mehmet Zeki Pakalın'ın *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*'nden yararlandığı bu bölüme Türk okuyucularının aşına olduğunu kabul ettik.

Yukarıdaki kabulümüzün bir istisnası olarak okuyacağımız kitapta çok geçecek olan *Amira* sözcüğünün açıklamasını burada vermenin yararı olacağını düşünüyoruz:

Amira sözcüğünün buyruk veren, buna yetkisi olan *emir* sözcüğüyle ilişkisi vardır. Mırmıryan, *Temps ancien et Princes d'autrefois (1570-1870, Venedik, 1901, s. 5-6)* adlı yapıtında bu terim için şunları söyler: "Magistros, Ardzruni, Urhayetsi gibi eski yazarlar tarafından da kullanılan bir kelime olmasına karşın Türkiye Ermenileri arasında 18. yüzyılda yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır." *Amira* lakabı 17. asırda kullanılan *Çelebi* sözcüğünün (Abro Çelebi gibi) yerini yavaş yavaş almıştır. *Amira*, Sultan'ın sadrazamın sarrafbaşılı ile Darphane emini veya hassa mimarı olan ve her türlü vergiden muaf, sakal bırakmaya, samur kürk giyebilmeye, ata binmeye, serpuşu üzerinde tuğra taşımaya izinli kişilere verilen unvandır. Bazı yeni tip araştırmacılar bu unvanın miras yoluyla intikal ettiğini yazarken de, reyanın *Bey* unvanını kullanamayacağından söz ederken de yanılıyorlar. *Bey* unvanını kullanan Manuk Mirzayan, Boğos Düzyan, Onnik Mısırlıoğlu gibi Ermenilerin yanında Rum olan Stavraki, Stefanaki Vogorides de *bey* unvanını kullanmışlardır.

Önsöz

Bu kitap başlangıcı çok öncelere dayanan bir araştırmanın neticesi; İstanbul Darphanesi emini olan dedemden bana miras kalan bir tutkunun semeresi ve büyük mali meseleleri çözüme kavuşturan Ermeni beyleri olan *Amiraları* tanıyıp anlamının sonucudur. Son tahlilde hem hayran olunası hem de nefret edilesi kişiler olan *Amiralar*; iki yüzyıldan daha uzun bir süre düzgün bir gelirden yoksun Osmanlı İmparatorluğu'nun harcamalarını başka devletlerden alınan dış borca başvurmadan yönetmesini bilmişlerdir.

Kitabın daha genel anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun bankerleri olan İstanbul sarraflarının öyküsü olduğunu söyleyebiliriz. Bu konu bana ilk kez Livorno'nun yorulmak nedir bilmeyen uzman tarihçisi J.L. Filippini tarafından telkin edildi. Para ustası olan *sarraflar* Kraliyet Fransası'nın mültezimlerinin aksine diken üstündeydiler ve bu tehlikeye aldırmaksızın işlerini yapıyorlardı. Bazen mükâfat olarak kelleleri gidiyor ya da malları ve mülkleri müsadere ediliyordu.

Gelenekleri korumak adına kiliseler, sinagoglar ve okullar yaptıran *sarraflar* aynı zamanda çağdaşlığın da öncüleriydi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üç cemaat –Museviler, Rumlar ve Ermeniler– onlara, her şeyi demesek de pek çok hususu borçludurlar. Bu eser aynı zamanda onların aziz hatıralarına bir şükranın da ifadesidir.

Yazdıklarımı gelecek kuşaklara tevdi ederken Paris Panthéon-Sorbonne Üniversitesi'ndeki tez danışmanım, iktisadi ve sosyal tarih alanının büyük üstatlarından Profesör Jean-Claude Perrot'ya minnetlerimi ifade etmek benim için bir vicdan borcudur.

Giriş

Bizans, Konstantiniye, Stamboul; farklı söyleyişler ama daima aynı şehir: İşte gizemli Doğu'nun pırıl pırıl vitrini İstanbul¹, çocukluğumun toprağı. Burada kendimi, büyüklerimin aktardıklarıyla, eskiden verilen imtiyazlarla zenginleşen ama artık bugün bu imtiyazların hiçbirinin kalmadığı bir tarihin temsilcisi gibi düşünüyordum. Şehri İstanbul'da Babıali² ihtiyaçlarını karşılamak için bankerlere başvururdu. Charles Quint dönemindeki Welser ve Fuggerler; 19. yüzyılın Batı dünyasındaki Sinalar veya Pereireler gibi zengin mutena kişiler olan sarraflar, mali açığı kapatmak için Osmanlı Devleti'ne yardım ederlerdi. Hıristiyan veya Musevi cemaatinden olan bu kişiler Osmanlı Hanedanı'nın destekçisi olarak onların yaşamlarını sürdürmelerini sağlar, ihtişamlı görünüşlerinin ve ayak uydurmaları gereken yeniliklerin teminatçısı olarak kabul edilirdiler. Bu vazifeleri üstlenirken, eskiden Floransalı veya Cenovahlıların yaptığı gibi Osmanlı toplumu içindeki etkilerini de pekiştirmeleri kaçınılmazdı.

Hükümdar, Sultan veya Padişah hiyerarşinin başı, piramidin tepesiydi. Böylesi dünyevi bir güce paralel olarak, I. Selim'den itibaren edindikleri Müslümanların halifesi gibi tanrısal bir hakka da sahiptiler; ayrıca bu hak onlara *Sancak-ı Şerif* ve *Hırka-i Saadet* gibi kutsal emanetlerin koruyucusu olmanın saygınlığını da getirmekteydi.³ Batılıların söyleyişle "Büyük Türk" veya "Büyük Efendi" bütün gücü üstünde toplayan bir hükümdarın mükemmel bir örneğidir. İmparatorluk unvanı olarak ona "Zamanın Efendisi", "Halifeliğin Direği", "Emirü'l-müminin", "Zıllullah-ı fi'l-âlem", "Padişah", "Sultanü'l-berreyn", "Hakanü'l-bahreyn", "Hadimü'l harameyni's-şerifeyn" denir⁴; tıpkı altı yaşında bir çocuk iken XIV. Louis'nin Compiègne'de Kardinal Mazarin'i tanımlamak için onun gücünü bildiğinden "İşte Büyük Türk!" demesi gibi.

1 İstanbul'un etimolojik kökü *Eis ten polin*'den gelir, anlamı "şehirle doğru" demektir.

2 Babıali Avrupalılar tarafından sadrazamın mekânına verilen isimdir. Osmanlılar bu mekâm *Divanhane-i Bâbîali* veya *Babıali*, *Paşakapısı* veya *Paşasarayı* diye adlandırır.

3 I. Selim'in (1512-1520) halifeliği İstanbul'da Yedikule'de tutulan son Abbasi halifesi El Mutevekkil'den aldığı söylenir ama bu olayı teyit edecek ciddi bir delil yoktur. "Terim, Osmanlı sultanının Müslümanların bütününü –Osmanlı sınırlarının dışında kalanlar da dahil olmak üzere– üzerinde sahip olduğunu iddia ettiği manevi ve ruhani nitelikteki yetkeyi ifade ediyordu artık (...) Osmanlı sultanının Kırım'daki Müslüman Tatarlar üzerinde 'İslam dininin hükümdarı halifesi' olarak ruhani iktidarının sürdüğü yazıyordu." François Georgeon, *Abdulhamid II, Le sultan calife* içinde (Fayard, 2003, s. 193, Türkçe çevirisi için bkz. *Sultan Abdülhamid*, çev: Ali Berktaş, Homer Kitabevi, 2006).

4 Bernard Lewis, *İstanbul et la Civilisation Ottomane*, 1990, Lattès Yayınları.

Saray'ın⁵ yanında üç siyasi gücün birlikte mevcut olduğu görülür. İlki “ulema”dır; halk tarafından sözü dinlenen, çoğu zaman muhafazakâr ve reformlara karşı olan Müslüman din adamlarının bütününü temsil eder. Fransa'da Krallık döneminde din adamları sınıfında olduğu gibi iktidar üzerinde –az veya çok– etkili, homojen olmayan bir gruptur. Sıradan bir “molla”dan başkentin bir semtinde hâkimlik görevini üstlenen “kadı”ya; “kadıasker”den “müftü”ye, diğer bir adlandırma ile şeyhülislam'a kadar bu din adamlarının hepsi bütün hukuk sisteminin esasını oluşturan şeriat yasalarını yorumlarlar. 1702 yılında Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa ile Şeyhülislam Feyzullah Efendi arasındaki anlaşmazlık pek bilinen bir olaydır; bu anlaşmazlığın sonunda şeyhülislam galip gelerek sadrazam azledilmiş, sadrazamın getirdiği yönetime ve imtiyazlılara karşı alınmış mali önlemler iptal edilmiştir. Elllerinden başka bir şey gelmediği zamanlarda –bir Sultan'ın tahttan indirilmesini önleyememeleri dışında–, ulema genellikle tahtın destekçisiydi.

İkinci siyasi güç imparatorluğun başkentinde çok etkili olan *Yeniçeriler*'dir. Bunlar bir milis gücüdür ama hiçbir şekilde Ortaçağ'ın *bellotere*'leri veya eski Fransız asilleriyle mukayese edilmemelidir. Anadolu ve Balkanlar'daki Hıristiyan ailelerden çok genç yaşta alınan ve İslami kurallara göre eğitilen Yeniçeriler, birer savaşçı olarak yetiştirilmelerine karşın, askeri tekniklerin gelişmesiyle etkinliklerini kaybettiler. Kendi kurallarını çiğneyerek pazara, yani ticarete girmeleriyle birlikte halkın memnuniyetsizliğini ifade eden “silah gücü”nü temsil eder oldular. Çok zor hayat ve savaş koşullarında onların bazı davranışları anlayışla karşılanabiliyordu. Ama 18. yüzyılda Yeniçerilerin yağmalama, tecavüz ve cinayet vakalarına karıştıkları görüldü. Kendilerinde bir güç vehmederek padişahları tahta çıkarıp indirmeye başladılar; kazan kaldırmak⁶ kendileriyle güç paylaşımını kabul etmeyenleri tehdit ediyorlardı. Uzun zaman padişahlar Yeniçerileri güçsüzleştirmenin yollarını aradılar, ancak bu arayışları hep başarısızlıkla sonuçlandı.

Üçüncü grup ise Türk, Musevi, Rum, Ermeni, Frenkler ile pazarın tüccarlarından –hamal, arnavut ciğerci, simitçi, seyyar satıcı, fırıncı, saka, şerbetçi, meyhaneci– ve çeşitli meslek sahiplerinden oluşan İstanbul halkı idi. Aslında büyük hareketleri başlatma gücü olmayan bu halk olaylar çıktığında o veya bu grubu destekler, isyan sırasında kendi menfaatine sömürebileceği gücü

5 Kaba hatlarıyla Saray veya Enderun şu üç bölümden oluşur:

a) *Has Oda*: Silahdar Ağa (Padişah'ın kılıcını taşıyan), Sultan'ın ata binerken üzengilerini tutan *Rikabdar* Ağa, sarıngından, havlusundan ve ibriğinden sorumlu diğer ağalar gibi ricalden oluşan bölüm olup Sultan'a en yakın ve en önemli kısımdır.

b) *Hazine Odası*: Kıymetli eşyaları içeren Sultan'ın hazinesinin bulunduğu bölüm.

c) *Kiler Odası*: Sultan'a yemek servisiyle ilgili her şeyin hazırlandığı oda.

6 Kazan kaldırmak anlam olarak Yeniçerilerin bir duruma isyanlarını veya memnuniyetsizliklerini ifade eder.

zafere ulaştırırdı. Saray ile Yeniçeriler arasındaki ihtilaflarda halkın önemi büyüktü, çünkü eğitimsizdi, dahası ulema genellikle halkın menfaatini düşünerek hareket ettiğinden onları yönlendirebilirdi.

18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun kırılğan yapısını yavaş yavaş ortaya çıkardı. Osmanlı-Rus savaşlarının yaşandığı 1768-1774 ile 1788-1792 dönemleri devletin çöküşünü ve hazinenin iflasını hızlandırdı. Sultanlar Mısır'daki Ali Bey'in,⁷ Akka Paşası Cezzar Ahmed'in (1774-1802), İşkodra mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın (1783-1798), Yanya Paşası Tepedelenli Ali'nin (1792-1822) isyanlarıyla egemenliklerinin sarsıntıya uğramasından endişe ediyorlardı. Harbin can suyu olan paranın zor bulunması, yapısal olduğu kadar gündelik bir olay haline geldiğinden, hanedanı yıpratıyordu. Yeni bir reform yapmaya muktedir olamayan Babıali yaşanan zorluklar karşısında geçici tedbirlerle ayakta kalmaya çalışıyordu.

Aslında 18. yüzyılın başlangıcı o kadar endişe verici değildi. 6 Ekim 1730'da Eyüp Camii'nde kılıç kuşanarak tahta çıkan I. Mahmud, benzer cülus törenlerinde âdet olan 12 kese yerine 50 kese altın dağıttı⁸; bu durum, tahta çıkışı şerefine Roma imparatorlarının *donativum*'u gibi, 7.500 normal kese, yani 3.750.000 kuruş cülus bahşişi dağıtması anlamına geliyordu. 1748 bütçesi dengeli gözükürken⁹ açık gelirlerin % 3.7'si civarındaydı, dahası bir krizin yaşanabileceğine dair hiçbir işaret yoktu.¹⁰ 1754'te, III. Osman tahta çıktığı zaman, Yeniçeriler 1.197.000 kuruş cülus bahşişi aldılar¹¹ ve 22 Aralık 1754 tarihli bir *Hatt-ı Şerif* ile yeni sultan tumar sahiplerinin cülus sırasında verdikleri vergide indirim yaptı. 1757'de tahta çıkan III. Mustafa da Yeniçerileri cülus bahşişiyle sevindirirken mali açıdan rahat bir dönemin sefasını sürdürdü. Ancak cülus bahşişini vermek için Darphane'ye gönderdiği altın-gümüş eşya ve elden çıkardığı nadir kıymetli elyazma kitaplar da krize girilebileceğinin ilk işaretini vermiş oldu.

1768 senesi, genişleme emelleri olan ve Akdeniz'e açılma rüyası gören Rusya ile yapılan harbi de beraberinde getirecekti. Bu harp ekonomiyi felakete sürükledi ve giderler % 100 arttı.¹² Kronik hale gelen açık, Babıali'yi

7 Mısır Memlûkleri'nin emiri olan Bulutkapan Ali Bey (1728-1773) diğer beyleri öldürttü ve 1766'da bağımsızlığını ilan etti. Damadı Ebu ed-Dahab'ın (1743-1775) ihaneti sonucunda Selahiye Savaşı'nda mağlup oldu.

8 Hammer, *Histoire de l'Empire Ottomane*, Paris, 1844, cilt: 3, s. 432.

9 "Cülus töreninde Etmeydanı'na her biri 50 kese taşıyan 150 araba gönderildi ve 25 kuruş hesabıyla 40.000 Yeniçeri, 18.000 humbaracı, 22.000 cebeci ve 20.000 sipahiye para dağıtıldı", Hammer, *age.*, s. 433.

10 Hicri 1163, miladi 1748'de Hazine'nin geliri 13.741.281 kuruş, gideri ise 14.255.470 kuruş idi. Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 1986, s. 267.

11 Kapriyel Ayyazovski, *Badmutyun Osmanyan Bedutyun*, Venedik, 1841, cilt: 2 s. 278-279 (Ermenice).

12 Mehmet Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, s. 49, Nisan-Mayıs 1984.

“çok büyük miktardaki kıymetli taşları hesaba katmaksızın” 360 milyon kuruş serveti olan Sultan’a başvurmak zorunda bıraktı. III. Mustafa, Temmuz 1768’de 4.500.000 kuruşluk ilk borcu *Hazine-i Hassa*’dan vermeye razı oldu; bunu Sultan’ın eleştirilere hedef olduğu felaketli bir harbin ihtiyaçlarını karşılamak için 1771 yılına kadar verilen 5.000.000 kuruş tutarındaki bir başka borç izledi.¹³ Bu arada İstanbul’da binlerce kişiyi öldüren bir veba salgını yaşandı.¹⁴

Böylece, nakit sıkıntısı çeken Saray, askerlere ödeme yapmak için Haremeyn Hazinesi’ne ve Darphane’ye vergi koyma yoluna gitti. “*Teb’asının iyiliğini isteyen, insani bir mizaçta, zevk ü sefadan uzak bir şahsiyet olmasına rağmen ipleri vezirlerinin eline bırakmak yerine kendi yönetmek istediği için nefret edilen*” bir sultan olan III. Mustafa, on yedi yıllık bir saltanattan sonra, 31 Ocak 1773’te öldü.¹⁵ Onun yerine, kırk dokuz yaşında, “*zayıf iradeli, gevşek mizaçlı ve aptal biri olmakla suçlanan*”¹⁶ halefi I. Abdülhamid tahta geçti ve cülus bahşişi dağıtmaktan vazgeçerek aslında ne kadar akıllı bir adam olduğunu gösterdi. Fakat onun saltanatı da XVI. Louis’in tahta çıktığı yıl olan 1774 senesinin 23 Temmuzunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması’nın kötü etkisinin altında kaldı. Bu antlaşmayla Türkler Ruslara 4.500.000 ruble karşılığı 7.500.000 milyon kuruş ödemek zorunda kaldı. Bu para 1775-1777 yılları arası üç taksitte ödenecekti – ki Kardinal de Bernis’e göre o sıralarda Hazine-i Hassa tamaktı.¹⁷ Üstelik 1786 bütçesi 45.480.000 kuruş gelir, 31.365.984 kuruş gider gösteriyordu ancak bu göz boyamadan başka bir şey değildi. Miri Hazine¹⁸, 45.500.000 kuruşu Hazine-i Hassa’ya olmak üzere 53.350.000 kuruş borçluydu.¹⁹

13 “1 Şubat Cuma günü Padişah, imamın ikbalini dileyerek kendisine Gazi unvanını tevcih ettiği bir duanın yapıldığı Ayasofya Camii’ne Cuma Namazı’na gitti. Derviş kılıklı bir Türk susmasını isteyerek imamın sözünü kesti ve gazi kelimesini kullandığı için imamdan açıklama istedi ve göğsünden bir Kur’an çıkararak İmparatorluğun kâfirler tarafından işgal edildiği ve Müslümanların her yerde yenildiği bir zamanda gazi unvanının kullanılmasına izin verecek bir ayetin Kur’an da olup olmadığını sordu. Yeniçeri ağası onu derdest edip bir tumarhaneye kapattı, adam daha sonra oradan kayboldu.” Saint Priest, 14 Şubat 1771, C.P.Turquie/155/A.M.A.E. (Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi).

14 Venedik Balyosu G.A. Giustinian’ın Büyükdere’den yazdığı 28 Eylül 1769 tarihli bir mektup, Venedik sefaret binası olan Venedik Sarayı yakınında pekçok veba vakası olduğunu belirtir. 3 Ekim 1770 tarihli bir ikinci mektup eylülün son haftasında Pera ve Galata’da her gün “çoğu Musevi ve Ermeni olan” bin kişinin öldüğünü nakleder.

15 “Comte de Saint Priest’in yazışmalarından derlenmiş (...) siyasi olaylar. 1768-1779”, M.D./Turquie/30/ A.M.A.E.

16 Age., M.D./Turquie /30/A.M.A.E.

17 Kapriyel (Efendi) Noradunkyan, *Recueil d’Actes Internationaux à l’Empire Ottoman*, Paris, 1897, cilt 1, s. 344.

18 Miri Hazine diğer taraftan da Tersane Hazinesi’ne 6.500.000, Haremeyn Hazinesi’ne ise 1.350.000 kuruş borçluydu.

19 Bütçedeki bu toplama karşın borç ancak 36.283.520 kuruş olarak gösteriliyordu.

1788'de Osmanlı İmparatorluğu Kırım'ın Rusya tarafından ilhakının ve Rusların 1783'te yaptıkları kıyımın intikamını almak için yeniden harbe girdi. Bu girişimi Müslümanlara “atalarının mezarlarının olduğu bir yeri asla terk etmemelerini” telkin eden bir Kur'an ayeti mazur gösterse de, devletin mali kaynakları bu savaşı desteklemek ve bir donanma tesis etmek hususunda yetersizdi.²⁰ Sadrazam istediği meblağı 1.500.000 kuruşa indirdiğinde dahi, Sultan kendisine Enderun Hazinesi'nin “uykularını kaçırarak raddede” boş olduğunu söyledi. I. Abdülhamid'in 1789'da öldüğü zaman bıraktığı yük çok ağırdı: Savaş halinde bir ülke, dört bir yanda yaşanan mağlubiyetler ve artık kronik hale gelen parasızlık. Abdülhamid'in halefi olan, ayrıca “İtalyanca anlayan ve rahatlıkla Fransızca konuşan”²¹ yirmi sekiz yaşındaki III. Selim “tahta çıktığında Darphanede yalnızca 1000 kuruş, İç ve Haremeyn Hazinele-rinde 75.000 kuruş ve Kamu Hazinesi'nde ise hiç para olmadığını” belirtecekti. Durum öyle içler acısı idi ki Padişah “kuru ekmeğe bile razı olduğunu, çünkü Devlet'in elden gittiğini” söylemek zorunda kaldı. Haklıydı da, zira binlerce kişinin payitahtın besin kaynağı olan köylerini terk ederek İstanbul'a doğru yola dökülmesine neden olan harp İmparatorluğun maliyesini altüst etmekteydi.²² 1789'dan itibaren buğday kıtlığı,²³ nakit azlığı ve yüksek fiyat artış-ları krize yol açtı. Ücretleri ödenmeyen askerlerin aileleri, işleri kötüleşen tüccarlar, fakirleşmiş orta sınıf ve çok sayıda yardıma muhtaç insan, günün birinde tepkilerini dikkate alınması gereken bir halkı teşkil ediyordu. Gelişmeler sonucunda Osmanlı 11 Temmuz 1789'da Beykoz'da İsveç ile bir ittifak antlaşması imzaladı.²⁴

1793 tarihinde uygulamaya konulan Nizâm-ı Cedid genel anlamda bir yönetimin tesisi ile devlet bütçesinin yeniden dengeye kavuşturulması ve ordunun modernleştirilmesini kapsayan bir reform arzusuna tanıklık ediyordu. Sultan bu maksatla temel ihtiyaç maddelerine, balıklara, zeytine, meskenlere, dükkânlara, şaraba, rakıya –örneğin 16 Ramazan 1206 (8 Mayıs 1792) tarihli ferman–, keçi kılına, pamuğa, pamuk ipliğine, kuşüzümüne,

20 1788 Haziranı'nda İç Hazine'nin elinde 25 milyon kuruş vardı ki bu Devlet'in ortalama bir yıllık gelirine ancak tekabül ediyordu.

21 Trieste'in evrakı; Folio 102, 1789, A.E./B1/1087/A.N. (Fransız Ulusal Arşivi).

22 Onnik Jamgoçyan, “L'approvisionnement de Constantinople, la Révolution française et le déclin du négoce français au Levant”, *AHROS*, Ekim 1993, Sayı: 7-8, s. 127-141.

23 Fransız sefiri Choiseul-Gouffier bir mektubunda yiyeceklerin pahalılığını ve halkın seymenbaşına ateş açtığı 21 Mart 1789'daki oldukça şiddetli bir isyanı nakleder. 22 Mart 1789 tarihinde İstanbul'dan mektup, C.P./ Turquie/179/A.M.A.E.

24 Antlaşmanın müzakerelerini d'Ohsson ve Antoine de Murat yaptı. Bkz. Antoine Gautier, “Antoine de Murat, drogman de Suède et musicologue”, *Bulletin de l'INALCO*, Nisan 1998, s. 71-93. Onnik Jamgoçyan, *Les Finances de l'Empire ottoman et les Financiers de Constantinople, 1730-1853*. Profesör Claude Perrot yönetimindeki doktora tezi, Paris I Üniversitesi, 1988.

yüne, maziya ve ipek üretiminde kullanılan dut ağaçlarına vergi koydu.²⁵ Bu önlemlerin halkın hoşnutsuzluğuna neden olması ve o dönemde en önemli endişe kaynağı olan payitahtın buğday ihtiyacının karşılanmasında sorunlar çıkarması riski vardı. Para peşindeki hükümet başkentteki tahıl ticaretini tekelleştirerek kendi üstüne aldı. Bu, para getirecek bir politikaydı, ama sonu krize varacak bir işleyişi de gözardı etmemek lazımdı. Devlete ait buğdayın nakil işini üstlenenler şu veya bu limandan belli bir miktarda buğday alıp bunu İstanbul'da teslim etmekle yükümlüydü; ama buğdayın bir bölümü yetkilileri aldatmak için deniz suyuyla şişmiş olarak geliyordu. Yükün kalan kısmı, yani iyi kalite buğday, nakliyeciler tarafından özel kişilere veriliyor, onlar da kendi hesaplarına bu iyi buğdayı satıyorlardı. Böylece Devlet tarafından satılan kötü kalite buğdayın yanında paralel pazarda iyi kalite buğday da bulunuyordu.²⁶ Her şeye karşın Nizâm-ı Cedid amacına erişti. 1798'de 77.730.000 kuruş olan devlet gelirinin 32.250.000 kuruşu bu vergilerden geldi, yani bu yeni vergiler gelirin % 38'ini oluşturdu. Bu reformların teşvikçilerinden biri olan d'Ohsson bütün bu gelişmelere rağmen 10 Temmuz 1797'de şöyle yazıyordu: “Üzülerek görüyorum ki idare esef verici işler yapıyor. Altın herkesin mabudu, ahlaksızlık ise iş yapılırken geçer akçe olmuş; halkın iyiliği şahsi çıkarlara kurban edilmekte. Hakiki hükümet kaidelerine daha fazla vâkıf olunsaydı paranın ayarı tağyir edilmez, gıda maddelerine vergi konmaz, halkın sırtına da mali yükler bindirilmezdi.”

Bu önlemler halkın hoşnutsuzluğunu artırmaktan başka bir işe yaramadı ve III. Selim'in tahttan indilmesiyle sonuçlanan 1807'deki Kabakçı Mustafa İsyanı'nın kaynağını oluşturdu. Halk taparcasına sevdiği hükümdar tarafından hayal kırıklığına uğratılmıştı ve o tahttan inerse fiyatların düşeceğini umuyordu. Böylece Nizâm-ı Cedid'in zorlamaları ve getirdiği vergiler 1807 olaylarının işaret fişeği oldu. 1807 yılının mayıs ve haziran aylarındaki olaylar Avrupa usulü talim yapmayı reddeden Yeniçerilerin bir isyanından ziyade bir halk desteğini de ifade ediyordu; halk isyana katılmadıysa da Sultan'ı kurtarmak için de bir hamlede bulunmadı.²⁷

25 “Şarabın okkası başına 2 para, rakının okkası başına 4 para (16 Ramazan 1206 tarihli ferman); keçi kılı için hayvan başına 1 para, bir okka buğday başına 1 para, 1 okka pamuk ipliği 2 para, 1 okka kuşüzümü 2 para, bir okka yün 4 para, bir okka mazı 1 para, ipek üretiminde kullanılan dut ağacı başına 1 para.” İstanbul'un gümrükçübaşısı şarap ve rakı üzerindeki vergileri 1.000.000 kuruşa mütezime veriyordu.

26 Onnik Jamgoçyan, “Contribution à l'histoire d'approvisionnement d'une capitale: Constantinople, 1750-1800”, A.H.R.O.S. Ekim 1993, s. 143-161. Rakı ve şarap üzerindeki narha gelince her yıl 60.000 sterlinden fazla gelir getiriyordu. Bkz. Dallaway, *age.*, cilt: I, s. 68-69.

27 Osmanlı vakanüvisi Ahmed Cevdet Paşa III. Selim'in dört hatasının altını çizer: 1) zayıf ve kararsız bir karaktere sahip olması, 2) nezaketi ve yanlış yapanları cezalandırmaktaki yetersizliği, 3) Çok büyük adaletsizliklere ve halkın Sultan'a kızmasına neden olan bir çevre, 4) Yeniçerilere karşı hiçbir ciddi önlem almaması, *Tarih-i Cevdet*, cilt: VIII, s. 143; Siruni, *age.*, cilt 2, s. 41.